

"НАША ГОЛГОФА": ТРАГЕДІЯ БАБИНОГО ЯРУ В "КИЇВСЬКИХ ЗАПИСКАХ" ІРИНИ ХОРОШУНОВОЇ

Присвячено аналізу репрезентації історії Голокосту в "Київських записках" Ірини Хорошунової. Цей текст позиціонувався його автором як автентичний щоденник. Насправді, це є швидше автобіографічний твір, створений найімовіrnіше наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. на основі оригінального щоденника, який досі не знайдений. Із моменту написання, текст "Записок" був неодноразово змінений. В архівах і музеях Києва зберігається щонайменше чотири різні версії "Київських записок". Зосереджуючи головну увагу на темі Голокосту, я планую показати, як автор цього твору шукала можливу форму поєднання її власної пам'яті про війну з офіційним радянським нарративом.

Ключові слова: Ірина Хорошунова, "Київські записки", Київ, Україна, Друга світова війна, Голокост, Бабин Яр.

"Київські записки" Ірини Хорошунової є одним із найбільш цитованих джерел персонального походження про історію нацистської окупації в Україні. Уперше їх фрагменти були опубліковані в 1991 р. у Німеччині [20]. Згодом "Записки" публікувалися в Україні, хоча також не в повному обсязі [16; 17]. Нині цей текст широко цитується в наукових виданнях [18; 21], публікується у популярній пресі та є дуже впливовим у публічному дискурсі [15].

Йоген Гельбек справедливо зазначив, що щоденники є документами, які, можливо, як ніякі інші привертають увагу дослідників до нечіткого порогу, що відокремлює текст і життя, літературу й історію [22]. У випадку з "Київськими записками" ця межа виглядає тим більш розмитою. Твір від початку писався з розрахунком на публікацію, а той варіант тексту, який зрештою був опублікований, є результатом багатьох переробок.

Натепер в архівах і музеях Києва я зміг ідентифікувати чотири різні версії "Київських записок". Варіант, який, зрештою, і був опублікований, це найбільш пізня, скорочена копія початкової версії. Текст був опублікований ще за життя Хорошунової. Тож, очевидно, вона сама робила ці правки.

Наступна версія підготовлена десь між 1983 і 1986 рр. Це манускрипт обсягом 537 сторінок. На обкладинці рукою Хорошунової написано – "Київські записки (повний екземпляр)" [10]. Однак зберігся він не в повному обсязі. Нині цей примірник зберігається в Музеї однієї вулиці в Києві. Досі цей примірник ніколи не публікувався і не цитувався.

Ще існує рукопис (також не повний) на основі якого було зроблено цю копію. Він не дуже відрізняється за змістом, але містить суттєвий фрагмент, відсутній у попередньому варіанті. На полях цього рукопису присутні помітки, які вказують на те, що писався він у 1982–1983 рр. [7, арк. 63].

І нарешті, найстаріша версія – манускрипт обсягом 965 аркушів. На відміну від інших копій, він охоплює лише період життя Хорошунової в окупованому Києві [2; 3; 4; 5]. Цей документ найважче датувати. Єдине, що можна сказати напевно – він також не писався як щоденник. Там присутні плутанина в датах – коли записи за пізніші числа йдуть перед записами за більш ранні дати, а також дублювання записів. Фізичний стан сторінок, які, за словами самої Хорошунової, рік пролежали закопаними в землю, не відрізняється від решти манускрипту. Виглядає так, що документ, принаймні частково, переписувався з іншого, більш раннього тексту. Найімовіrnіше, його основою є якісь записки, які Хорошунова справді робила під час війни.

Коли саме було виконано цей рукопис, сказати складно. Деякі особливості тексту дозволяють припустити, що це було зроблено наприкінці 1960-х – на початку

1970-х рр. Люди, які близько знали Хорошунову, згадують, що вона писала його, мріючи надрукувати свої записки в журналі "Новий мір" і була "одержима" цією ідеєю [11; 12; 13].

Кілька слів про автора "Записок". Ірина Хорошунова походила із середовища колишньої імперської еліти (так званих "колишніх людей" в СРСР). Народилася 1913 р. у Могилеві (сучасна Білорусь), згодом її сім'я переїхала до Києва. Через своє дворянське походження вона не змогла після закінчення школи отримати вищу освіту. Крім того, у 1937 р. була заарештована і зникла її мати, що стало для Ірини Хорошунової одним із найсильніших потрясінь у житті [9]. Іншим поворотним пунктом, "epіphanу" в інтелектуальній теорії біографії, стала війна [19].

Схоже, що саме її військовий досвід допоміг Хорошуновій цілком вбудуватися до радянської спільноти. Хоча, від початку, її біографія під час війни виглядала для того не дуже сприятливо. Вона залишилася в окупованому Києві. Працювала в німецькій установі, причому була допущена до роботи, що вимагала особливої довіри й ідеологічної надійності, користувалася протекцією та підтримкою кількох німецьких офіцерів. Із наближенням Червоної армії Хорошунова виїхала з Києва, працювала деякий час у німецькому офіцерському казино. Однак зрештою, зустрівши Червону армію, влаштувалася на роботу до військового госпіталю, легалізувавши таким чином своє становище.

Ця робота дуже допомогла Хорошуновій. Після війни вона змогла вступити до інституту та працювала бібліотекарем і художником-дизайнером у музеї Леніна в Києві. Згодом вона оформлювала експозиції різних радянських музеїв, вступила до компартії. Судячи з особистої кореспонденції, історія війни тривалий час її не дуже цікавила. У 1950-х рр. вона вивчала історію свого дворянського роду, але вважала за краще не афішувати своє походження [8, арк. 6, 27–28].

Що ж підштовхнуло Хорошунову до ідеї публікації спогадів? Відомо, що кінець 1960-х – початок 1970-х рр. у СРСР – це період акселерації радянського героїчного культуру війни. Цей процес був ініційований і підтримуваний державою. Однак він також мав потужну низову складову. Багато з тих, хто були учасниками чи жертвами війни, прагнули власної участі в репрезентації пам'яті про неї. Як відзначив Джереми Хікс, нова соціальна роль ветеранів у комеморації війни відкрила ворота для хаотичного потоку конкурентних і суперечливих мемуарів [23]. "Київські записки", схоже, були частиною цієї хвилі.

Щодо її мотивів, припускаю, що Хорошунова, насамперед, прагнула реалізуватися як письменниця. Однак вона також хотіла донести до публіки свою правду про війну, розповісти про те, що ще не було сказане, представити голос людей, які досі про війну публічно не говорили. Намагання автора намацати можливі межі для цієї

правди в наявному політично підтримуваному дискурсі є найцікавішою особливістю її текстів. Цей випадок може довести, як такий дискурс функціонував.

Ми можемо бачити ці намагання в побудові кожного з окремих варіантів "Київських записок". Постійно підкреслюючи свою відданість радянським цінностям, вона вводить у текст повідомлення, які очевидно суперечать радянській лінії інтерпретації історії війни. Усупереч радянській пропаганді, вона, наприклад, послідовно виокремлює особливу долю євреїв у нацистських убивствах і говорить про те, що лише євреїв убивають за те, що вони євреї. Однак у той же час додає фрагменти, які звучать як відголоски радянської критики єврейської еміграції з СРСР. У дописі від 1 лютого 1943 р. вона пише про те, як живе Москва, про концерти, які дають видатні музиканти, багато з яких були євреями. Наголошує, що тут, в окупованому Києві, усі ці Гітелеси, Флієри і Заки були би вбиті: "Чи знають вони і чи зрозуміють вони колись у повній мірі, як треба їм дякувати радянській владі за те, що саме вона зробила їх людьми" [4, с. 173–174]. Виглядає так, що, слідуючи певним нормам, демонструючи відданість тому, що в термінології Джеймса Скотта можна визначити як "публічний транскрипт" [24], Хорошунова сподівається отримати право говорити те, що вона вважає за важливе сказати.

Однак найбільш помітним цей пошук меж є в еволюції цього тексту. І в цьому сенсі сюжет Голокосту є найцікавішим, але також найбільш заплутаним і складним для аналізу. Річ у тім, що Хорошунова вилучила з ранньої версії тексту майже всі фрагменти, у яких йшлося про Бабин Яр. Причому це стосувалася не взагалі теми вбивства євреїв, а саме цього місця, яке на той час уже було важливим символом жертвості у публічному дискурсі СРСР.

Чому цей сюжет привернув стільки уваги Хорошунової? Припускаю, через те, що він торкається основного смислового ядра та основного посилу цього тексту. Якщо спробувати визначити цей посил коротко – то це текст про страждання. Не просто про страждання, а про спокутну жертву. "Ясно одне, – пише Хорошунова, – багато хто, більшість з тих, хто зараз перебуває тут, тоді, коли повернуться наші, будуть найбільш вірними прибічниками нашого радянського ладу, тому що для того, хто не бачив на власні очі цих жахливих речей навколо, той ніколи не зрозуміє різниці в усьому" [2, арк. 156]. Цей фрагмент увійшов до всіх версій "Записок", крім останньої, яка писалася вже тоді, коли демонстрація відданості комунізму більше не була релевантна.

Навіть із тих фрагментів, які залишилися в початковій версії, можемо бачити, що вбивство євреїв у Києві, очевидним символом якого для Хорошунової є Бабин Яр, є одним із її найстрашніших, емоційно вражаючих досвідів за всю війну. У дописі за 3 лютого 1942 р. вона пише: "Мене не залишає думка про євреїв ніколи. Інколи мені здається, що йде хтось із знайомих... І страшні картини знущань над євреями не згладжуються в пам'яті, хоча час іде і вже багато його минуло з 29 вересня" [2, арк. 156]. Хоча радянський дискурс не вітав наголошення національності жертв, особливо коли йшлося про євреїв, Хорошунова знову і знову повертається до цієї теми в початковій версії свого тексту.

Порівняно з подальшими версіями "Записок", загальна картина страждань, принесених війною, видається в початковій версії найбільш "диверсифікованою". Поряд із трагедією євреїв розгортаються інші трагедії – червоноармійців, що гинуть на фронті, військовополонених, яких доводять до голодної смерті в таборах, цивільного населення Києва, що страждає від голоду й холоду, навіть цивільного населення Німеччини, що страждає від союзницьких бомбардувань. Кожна з

цих трагедій знаходить окреме місце в загальному вирі безглузкого насильства, яким постає у "Записках" Хорошунової війна. Ці трагедії можуть також порівнюватися. Описуючи своє жакливе становище, Хорошунова визнає, що воно починає здаватися не таким уже і поганим, коли вона починає думати про убитих у боях червоноармійців чи євреїв, у яких також забрали найдорожче, що є у людини – життя.

Хорошунова спробувала опублікувати цей текст у 1970-х рр. Цілком очікувано, рукопис був відхилений. Однак уже те, що вона сподівалася на його публікацію, показує, наскільки насправді нечіткими і неясними були межі офіційного дискурсу. Я не знаю, чи отримала Хорошунова якісь зауваження від редакції, чи подальша еволюція тексту була наслідком її власних міркувань щодо того, де знаходиться межа можливого в репрезентації історії війни й окупації. Можливо, на неї вплинули також якісь культурні чи політичні події. Хорошунова почала переписувати свій щоденник у 1982 р. Якраз напередодні, восени 1981 р. по центральному телебаченню було показано перший радянський документальний фільм про Бабин Яр. Імовірно, усі фактори працювали разом.

У наступному варіанті "Записок" ми бачимо цілком трансформоване значення цього символу: "Тенденція німців зараз очевидно спрямована на знищення народів. І зовсім не лише єврейського. – дописано у новому варіанті в записі від 11 листопада 1941 р. – Бабин Яр, у якому багато вже не лише євреїв, але і росіян, безмірна смертність у полоні, знищення тих, хто здається в полон – все це найяскравіше тому підтвердження" [10, арк. 118]. А в записі від 27 жовтня 1941 р. уперше з'являється цілком нова метафора – образ Голгофи. Тут ідеться про "лук'янівську голгофу" (Лук'янівка – район у Києві, де знаходиться Бабин Яр). Хорошунова повторить цю метафору в одному з наступних записів, підкреслюючи спільність цього символу для всіх жертв нацизму: "Там тепер концтабір, у якому тримають не кримінальників, як говорили, а політичних в'язнів. Тих, кого бере гестапо. Там їх убивають безнастанно. Там же, недалеко від табору – Бабин Яр. Це місце страти, наша Голгофа" [10, с. 241].

18 серпня 1942 р. Хорошунова вдруге сама відвідувала той район. Вона згадує, що зустріла там водія, який возив в'язнів Сирецького табору на роботу. Водій, яка вона відзначила, був "наш – росіянин". Він пожартував, що в Бабиному Яру "на головах у євреїв картопля росте". За чутками, у Бабиному Яру місцеві мешканці отримали ділянки під городи. "Не знає він, що в яру не тільки євреї, що це місце розстрілів впродовж усіх цих двох років", – пише Хорошунова [10, с. 407].

У цьому тексті Бабин Яр стає не лише спільним символом страждань усіх радянських людей. Хорошунова також використовує цей символ, аби надати більшої сакральності історії загибелі своєї сім'ї. Насправді, вона так ніколи і не дізналася, що сталося з її сестрою, тіткою і племінницею [1, арк. 122]. Хоча вона написала в дописі від 7 березня 1943 р., що їх убили в Бабиному Яру, потім весь час шукає їх, сподіваючись ще знайти живими. У пояснювальній записці до тексту, яка надавала розшифровку ініціалів і короткі біографічні дані основних дійових осіб, вона дописала до імен своїх рідних: "загинула в Бабиному Яру" [6, арк. 3].

Описуючи свої марення про вбивство рідних, вона використовує символіку, яка на той час стала вже звичною для репрезентації цієї трагедії. Пише про пісок Бабиного Яру, який засипає її ще живих рідних, землю, яка ворушиться, в іншому місці про гори паспортів. Вона вписувала таким чином смерть рідних у контекст піднесеного, у очевидну для всіх трагедію, яка стала символом смерті і страждання, надаючи таким чином сенсу їхній смерті.

Вибір метафори з християнської міфології для опису Бабиного Яру виглядає досить несподівано. Особливо, якщо взяти до уваги виразну антирелігійну спрямованість всього тексту. Однак Хорошунова, очевидно, просто не мала широкого вибору. Радянський дискурс не мав розвиненого словника для висловлення трагедії і страждання. Як відомо, радянська цензура взагалі не схвалювала наголошення страждання, якщо не йшлося про боротьбу, помсту і перемогу. Можливо, згодом Хорошунова відчула недоречність вживання цієї метафори та вилучила в останній версії "Записок" сюжет, де вона пише про Бабин Яр, як про "нашу Голгофу". Однак в основних рисах інтерпретація символу Бабиного Яру, як спільного місця смерті, залишилася там без змін.

Щодо специфіки фінального варіанту "Київських записок", коли йдеться про спосіб презентації Голокосту й теми Бабиного Яру, найбільш помітна тенденція – уникання проблеми провини і відповідальності місцевих мешканців. У першому тексті Хорошунова багато пише про вияви антисемітизму, переказує антисемітські чутки, пише про масове розграбування квартир, які звільнилися після вбивства євреїв, про манію переселення, що охопила киян після Бабиного Яру. Також з обуренням говорить про те, з якою байдужістю кияни поставилися до долі євреїв і про масову практику видачі євреїв, які переходили, німцям. Уже в перший допис "Записок" вона включила сцену, коли київські школярі, які "ще вчора носили піонерський галстук", допомагали німецькому солдату шукати старшу єврейську жінку, що намагалася від нього втекти [2, арк. 149–150].

У наступному варіанті щоденника ці теми ще присутні, але у значно пом'якшеному варіанті, а в останньому – вилучені майже скрізь. У деяких місцях вона, навпаки, додала певні слова чи фрази, що змінювали зміст. "Євреїв все ведуть без кінця. Вони ховаються, але німці їх вилучують. І до цих пір чуно стрілянину в Бабиному Яру" [2, арк. 51]. Так це речення звучало в початковому варіанті. У подальшій версії це речення виглядало вже інакше: "Євреїв все ведуть без кінця. Люди ховають їх, але німці їх знаходять і забирають" [10, арк. 100].

Щодо новацій фінального варіанту "Київських записок", можливо, найцікавіша з них, – поява ще одного символу страждання, про який не йшлося раніше. Текст писався наприкінці 1980-х рр. у період, коли тема голоду 1932–1933 рр. уперше з часів війни повернулася у публічний простір. Хорошунова, як згадують люди, які її близько знали, була свідком того голоду. Її разом з іншими містянами відправляли на польові роботи в село. І вона потім згадувала в колі сім'ї з обуренням про те, як їх годували, коли за огорожею стояли голодні селяни. Певні відголоски того шоку, а також наступного розчарування в радянській владі помітні в її довоєнних текстах [14]. Коли з'явилася можливість говорити про це відкрито, вона додала до своєї історії ще одну бачену трагедію. У записі від 27 жовтня 1941 р. в останній версії щоденника вона написала, що бачила, як групу євреїв вели вулицями міста на розстріл у Бабин Яр. "Страшне видовище. Такий вираз облич, – пише Хорошунова, – мені довелося бачити лиш під час колективізації у 1933 р. у розпухлих людей, що помирилися з голоду" [16, с. 69].

Таким чином, у випадку з "Київськими Записками" ми маємо справу з дуже цікавим і незвичним способом презентації пам'яті про війну. Незвичний він із кількох причин. По-перше, це один із небагатьох прикладів побудови радянської історії страждань. Ця спроба виявилася не дуже вдалою. Авторів так і не вдалося знайти місця для такої історії в радянському нарративі.

Ще цікавішим, і, мабуть, найбільш несподіваним, став підхід до репрезентації страждання, обраний Хорошуновою. Для неї пам'ять про страждання – це не гра з нульовою сумою. Ми можемо бачити тут рідкісний випадок того, як замість ієрархії жертв автор намагається знайти в своїй історії місце для страждань кожного. Тоді, коли писався цей текст, час для такої пам'яті про війну ще не настав.

Список використаних джерел:

1. Галузевий державний архів Служби Безпеки України, ф. 5, спр. 46829, 129 арк.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 5270, оп. 1, спр. 3, 167 арк.
3. ЦДАВО України, ф. 5270, оп. 1, спр. 4, 245 арк.
4. ЦДАВО України, ф. 5270, оп. 1, спр. 5, 219 арк.
5. ЦДАВО України, ф. 5270, оп. 1, спр. 6, 206 арк.
6. ЦДАВО України, ф. 5270, оп. 1, спр. 7, 220 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 5270, оп. 1, спр. 8, 199 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 5270, оп. 1, спр. 11, 31 арк.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 263, оп. 1, спр. 36232, т. 1–2.
10. Музей однієї вулиці, Київ, ВХ 6809, Воспоминания Ирины Хорошуновой (1941–1944).
11. Архів Центру усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інтерв'ю з Наталією Гозуловою, 2018, інтерв'юєр – М. Боровик.
12. Архів Центру усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інтерв'ю з Неонілою Кузьміною, 2016 р., інтерв'юєр – Н. Дробкова.
13. Архів Центру усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Телефонне інтерв'ю з Наталією Гозуловою, 2017, інтерв'юєр – Н. Дробкова.
14. Боровик М. Добираючи інших слів: невідомі щоденники Ірини Хорошуновой / М. Боровик // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. – 2016. – № 4 (131). – С. 5–9.
15. Посканная Е. Дневник киевлянки Ирины Хорошуновой. Постскрипtum [Электронный ресурс] / Е. Посканная. – Режим доступа: <http://gordonua.com/publications/dnevnik-kievlyanki-postskriptum-246404.html>
16. Хорошунова И. Первый год войны. Киевские записки / И. Хорошунова // "Сгупець": Художньо-публіцистичний альманах Інституту Юдаїки. – 2001. – № 9. – С. 5–110.
17. Хорошунова И. Первый год войны. Киевские записки / И. Хорошунова // "Сгупець": Художньо-публіцистичний альманах Інституту Юдаїки. – 2002. – № 10. – С. 10–73.
18. Berkhoff K. Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule / K. Berkhoff. – Cambridge : Harvard University Press, 2004.
19. Denzin N. Interpretive biography / N. Denzin. – Newbury Park : Sage Publications, 1989.
20. Die Schoah von Babij Jar. Das Massaker deutscher Sonderkommandos an der jüdischen Bevölkerung von Kiew 1941. Fünfzig Jahre danach zum Gedenken / R.W. Erhard (Hrsg.). – Konstanz : Hartung-Gorre, 1991.
21. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945. Bd. 8: Sowjetunion mit angetretenen Gebieten II / B. Hoppe (Hrsg.). – Berlin ; Boston : Walter de Gruyter GmbH, 2016.
22. Hellbeck J. The Diary between Literature and History: A Historian's Critical Response / J. Hellbeck // The Russian Review. – 2004. – N 63(4). – Pp. 621–629.
23. Hicks J. A Holy Relic of War: the Soviet Victory Banner as Artefact / J. Hicks // Remembering the Second World War / Ed. by P. Finney. – New York ; London : Routledge, 2018. – Pp. 197–216.
24. Scott J.C. Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts / J.C. Scott. – New Haven : Yale University Press, 1990.

References:

1. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine], fond 5, sprava 46829, 129 arkushiv.
2. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlyady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) [Central State Archive of Higher Authorities and Management of Ukraine], fond 5270, opys 1, sprava 3, 167 arkushiv.
3. TsDAVO Ukrainy, fond 5270, opys 1, sprava 4, 245 arkushiv.
4. TsDAVO Ukrainy, fond 5270, opys 1, sprava 5, 219 arkushiv.
5. TsDAVO Ukrainy, fond 5270, opys 1, sprava 6, 206 arkushiv.
6. TsDAVO Ukrainy, fond 5270, opys 1, sprava 7, 220 arkushiv.
7. TsDAVO Ukrainy, fond 5270, opys 1, sprava 8, 199 arkushiv.
8. TsDAVO Ukrainy, fond 5270, opys 1, sprava 11, 31 arkush.
9. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine], fond 263, opys 1, sprava 36232, t. 1–2.
10. Muzei odniei vulytsi, Kyiv, VХ 6809, Vospomynaniya Iryny Khoroshunovoy (1941–1944).

11. Arkhiv Tsentru usnoi istorii Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Interviu z Nataliieiu Hozulovoiu, 2018, interv'iuer – M. Borovyk Shevchenka [Archive of the Center of Oral History of Taras Shevchenko University of Kyiv. Interview with Nataliia Hozulova, 2018. Interviewer – M. Borovyk].

12. Arkhiv Tsentru usnoi istorii Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Telefonne interv'iu z Nataliieiu Hozulovoiu, 2017, interv'iuer – N. Drobkova [Archive of the Center of Oral History of Taras Shevchenko University of Kyiv. Phone Interview with Nataliia Hozulova, 2017. Interviewer – N. Drobkova].

13. Arkhiv Tsentru usnoi istorii Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Telefonne interv'iu z Nataliieiu Hozulovoiu, 2017, interv'iuer – N. Drobkova [Archive of the Center of Oral History of Taras Shevchenko University of Kyiv. Phone Interview with Nataliia Hozulova, 2017. Interviewer – N. Drobkova].

14. Borovyk M. (2016) *Dobryaiuchy inshykh sliv: nevidomi shchodennyky Iryny Khoroshunovoi* [Picking up the Other Words: Unknown Diaries of Iryna Khoroshunova]. Visn. Kyiv. nat. un-tu im. Tarasa Shevchenka. Istorii. 4 (131). – P. 5–9. [In Ukrainian].

15. Poskannaya E. (2018) *Dnevnik kievlyanki Iryny Xoroshunovoi. Postskriptum* [Diary of Kiev Citizen Iryna Xoroshunova. Postscriptum] [Online]. Available from: <http://gordonua.com/publications/dnevnik-kievlyanki-postskriptum-246404.html> [In Russian].

16. Xoroshunova I. (2001) *Pervyi god voyny. Kievskie zapiski* [The First Year of War. Kievan Notes]. *Yehupets: Hudozhnio-publitsystychnyi almanakh Instytutu Yudaiky*. 9. – P. 5–110. [In Russian].

17. Xoroshunova I. (2002) *Pervyi god voyny. Kievskie zapiski* [The First Year of War. Kievan Notes]. *Yehupets: Hudozhnio-publitsystychnyi almanakh Instytutu Yudaiky*. 10. – P. 10–73. [In Russian].

18. Berkhoff K. (2004) *Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule*. – Cambridge : Harvard University Press.

19. Denzin N. (1989) *Interpretive Biography*. – Newbury Park : Sage Publications.

20. Erhard R.W. (Hrsg.) (1991) *Die Schoah von Babij Jar. Das Massaker deutscher Sonderkommandos an der jüdischen Bevölkerung von Kiew 1941. Fünfzig Jahre danach zum Gedenken*. – Konstanz : Hartung-Gorre.

21. Hoppe B. (Hrsg.) (2016) *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945. Bd. 8: Sowjetunion mit annektierten Gebieten II*. – Berlin ; Boston : Walter de Gruyter GmbH.

22. Hellbeck J. (2004) The Diary between Literature and History: A Historian's Critical Response. *The Russian Review*. 63(4). – P. 621–629.

23. Hicks J. (2018) A Holy Relic of War: the Soviet Victory Banner as Artefact. In: P. Finney, ed. *Remembering the Second World War*. – New York ; London : Routledge. – P. 197–216.

24. Scott J.C. (1990) *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. – New Haven : Yale University Press.

Надійшла до редколегії 02.06.18

M. Borovyk, PhD in History, Associate prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"OUR GOLGOTHA": THE TRAGEDY OF BABI YAR IN THE "KIEVAN NOTES" OF IRYNA KHOROSHUNOVA

The paper is devoted to the representation of the Holocaust in the "Kievan Notes" (Kievskie zapiski) written by Iryna Khoroshunova. The text had been positioned by its author as her war diary. In fact, it is rather an autobiographical work that was written most likely in the late 1960s on the base of a real diary. From the moment of writing this text has been changed, supplemented and rewritten several times. There are currently at least four different versions of "Notes" in archives and museums of Kiev. Focusing on the theme of the Holocaust, I plan to show how the author was looking for a possible form of correlation of her own truth about the war with the official Soviet narrative.

Key words: Iryna Khoroshunova, "Kyiv Notes", Kyiv, Ukraine, World War II, Holocaust, Baby Yar.

УДК 63.3 (2 Ук)

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.137.2.02>

В. Капелюшний, д-р іст. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЛЬОВЕ ДУХОВЕНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ В ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ 1918–1920 РОКІВ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Здійснено стислий аналіз наукового доробку істориків, присвяченого дослідженню ролі та значення польового духовенства Української Галицької Армії в національних державотворчих процесах 1918–1920 рр. Домінуюче місце займає історіографічний аналіз наукового доробку сучасних вітчизняних дослідників, опублікованого після проголошення суверенітету й державної незалежності України, зокрема Я. Грицака, Д. Забзалюка, О. Красієвського, М. Литвина, В. Марчука, О. Павлишина, В. Футулійчука. Наголошено на впливі досвіду душпастирської служби Легіону Українських січових стрільців на її розгортання в лавах Української Галицької Армії. Зроблено висновок, що є всі підстави для порівняння державно-церковних відносин на західноукраїнських землях зі своєрідним тандемом, коли лідери Західно-Української Народної Республіки всебічно сприяли розбудові Української греко-католицької церкви, а її ієрархи та духовенство були активними будівниками української державності.

Ключові слова: Українська революція 1917–1921 рр., Українська Галицька Армія, ЗУНР, Греко-католицька церква, польове духовенство, національне державотворення, історіографія.

Вивчення й осмислення різних аспектів історії Української революції 1917–1921 рр. триває вже понад 100 років. Особливо активно цей етап національного державотворення почали досліджувати з 1991 р. – в умовах державної незалежності України. За останній період до наукового обігу залучено сотні невідомих раніше документів, надруковано кілька тисяч публікацій, захищено понад чотириста дисертацій. Проте, на нашу думку, окремі аспекти проблеми Української революції 1917–1921 рр. ще й нині залишаються малодослідженими й дискусійними. До таких аспектів належить і вивчення ролі та значення польового духовенства Української Галицької Армії в революційних 1918–1920 рр.

Складовою Української революції 1917–1921 рр. була Листопадова національно-демократична революція, яка

розпочалася на західноукраїнських землях відразу ж після розвалу Австро-Угорської імперії. Активна участь греко-католицького духовенства в Листопадовій національно-демократичній революції отримала певне висвітлення в літературі. Окремі аспекти цієї проблеми стисло висвітлювалися ще в міжвоєнний період у науково-історичних публікаціях, спогадах воєначальників УГА та мемуарах учасників визвольних змагань, надрукованих у Західній Україні, Франції, Німеччині, Польщі, Канаді, США.

Зі створенням українською еміграцією після Другої світової війни ряду військово-історичних осередків у Німеччині, Канаді, США й інших країнах, інтерес до дослідження військово-революційної проблематики помітно активізувався, про що зокрема свідчить вихід у світ п'ятитомного видання матеріалів з історії УГА авторства Д. Микитюка, праць М. Островерхої, С. Ріпецького,